

Genderová závist a identita

Jan Poněšický

Bad Gottleub, Německo

Nedávno vyšlo druhé vydání mé knihy o ženství a mužství se závěrečnou úvahou Darji Kocábové a mým doslovem, ve kterém se zabývám knihou Pavla Barši „Panství člověka a touha ženy“ z r. 2002. V tomto příspěvku se zamyslím poněkud obecněji nad jeho tézí, kterou zastávají i mnohé feministky, že patriarchální panství mužů je výsledkem jejich závisti mateřské plodnosti.

Na tom samozřejmě něco je. Jedná se o obecnou tendenci mít to, o čem se domnívám, že to potřebuji, že mě to udělá šťastným, ať je to pocit bezpečí, zážitky slasti, majetek, láska či seberealizace a sláva. Zdá se, že se štěstí dostavuje jen jako výsledek srovnání buď s dřívějším stavem či s druhými. To nás nenechává v klidu, to stimuluje vývoj, vědomé usilování, podporuje učení a kreativitu, čímž vyrovnáváme naši instinktivní slabost. Takto pozitivně působí jen konstruktivní závist, jež aktivuje naši snahu získat to, co se zdá žádoucí, kdežto destruktivní závist řeší toto napětí ničením toho, co druhému závidíme.

Existuje však rozdíl mezi tím, vlastnit něco, co má někdo jiný, a bazálnějším přáním být tím, čím je ten druhý. Zde jde o hlubší tendenci po splnutí a absolutnosti. Přesněji řečeno se jedná o základní lidský konflikt, bipolaritu mezi separací a individuací na jedné straně a opětovným spojením na straně druhé, což je po porodu možné jen formou vztahovosti.

To se opakuje - a v optimálních podmínkách doplňuje - na všech vývojových stupních: poporodní separace s mateřskou symbiózou, schopnost se samostatně vzdálit s učením se řečové komunikaci, výchova k rovnováze mezi braním a dáváním, k průbojné odvaze a vcítění se do druhých. Na obecné, resp. bio-psycho-sociální úrovni, jde o homeostatické i vývojové napětí mezi částí a celkem, zde mezi vlastní jedinečností a příslušností k partnerovi, rodině, skupině.

Každý individuační krok, vytváření vlastní subjektivity znamená i vyčlenění se, tedy vzdání se být vším. Obdobná situace nastává při každém rozhodování, jež znamená vždy zavrnutí alternativní možnosti. V případě „rozhodování“ se pro ženskou či mužskou identitu je situace muže těžší. Malá holčička vychovávaná převážně matkou organicky vplyne do své ženské role, kdežto chlapec se musí v individuační fázi, kdy si začne uvědomovat svoje pohlaví odtrhnout od dosavadního identifikačního spojení s matkou a snažit se připodobnit otci. Jeho vývoj je tudíž poznamenán traumatem: byl nucen - též i pod vlivem očekávání okolí - se vzdát původní, z velké části ženské identity. Reakcí je jak tendence tuto zničit, vše „holčičí“ a citlivé nahradit silou, ne-li hrubostí, tak i věčná touha po ztraceném ráji - a závist. Existuje však i východisko z tohoto dilematu, čímž je znovuspojení v lásce. To platí ve stejné míře i pro ženy. Vždyť byly původně právě ženy Freudem charakterizovány závistí penisu, tj. mužských možností. Z dosud uvedeného je však možno spíše odvodit, že jim tuto „méněcennost“ namluvili muži dle motto „kyselých hroznů“: „čeho jsem se musel vzdát, co sám nemám, to nestojí za to“, tím je opovrhováno, to je zesměšňováno.

To ilustruje vtip o rybáři, který vylovil malou zlatou ryбку, jež mu byla ochotna za své vysvobození splnit jedno přání. Rybář si přál vystavění dálničního mostu přes Atlantik, neboť se bál letět letadlem, aby tam mohl navštívit svého bratra. To se však rybce zdálo příliš těžké. Rybář ji tudíž požádal o to, aby mu dala místo toho schopnost pochopit svou ženu, s kterou již žije 40 let.

Na to rybka odpověděla: „Hm, jak jsi to myslel s tím dálničním mostem, má být dvouproutový či čtyřproutový?“ To znamená, že muži aktivně odmítají se do žen vcítovat, aby se tím jejich mužská identita nezviklala. Zároveň se však snaží onu ženskou „animu“ nepozorovaným způsobem získat, ať již panstvím nad ženami, jejich vlastněním, či necháváním se doma hýčkat, obsluhovat. Někdy se nechávají opečovávat pod rouškou nemoci, čímž si toto tajné přání odůvodní. Spojení s ženským prvkem je dosahováno i skrze harmonii v různých oblastech umění - vždyť převážná většina malířů, komponistů či básníků jsou muži.

Zde bychom se mohli ptát, proč se to neděje opačně: ženy by mohly chtít získat opanováním mužů ženskomužskou celistvost. To se opravdu stává, a to nejen skrze jejich energičnost, výkonnost a ostatní manažerské schopnosti. Častěji jde o subtilní ovládnutí - i zde je na to mnoho vtipů: muž je hlava rodiny a žena krk, který jím otáčí. Muž rozhoduje o důležitých otázkách, jako je společný postoj k Číně, a žena se zabývá podřadnými záležitostmi, jako např. co s penězi.

Nevím, zda převládnutí patriarchy souvisí s civilizačním a výrobním procesem, ve kterém se staly určující fyzická síla a trvalý pracovní poměr nepřerušovaný rozením dětí, čímž se role otce stále více přeměňovala v roli živitele a nabývala na existenční důležitosti.

Až potud mohu onu tézi o závisti i z psychoanalytického hlediska potvrdit. Něco mít, něco získat ve smyslu jednání dle tzv. principu slasti a vyhýbání se strasti je však sekundární ve srovnání s méně uvědomovanými, byť základnějšími strukturálními potřebami - zde po celistvosti, koherenci, po sebeohrazení a sebedůvěře. Jejich ohrožení s nebezpečím naprostého selhání až fragmentace, jak to vidíme při vývoji schizofrenie, - či i ztráty jen části osobnosti - vyvolává masivní strach ze zničení, ze ztráty sama sebe. Tato hluboce uložená úzkost je silnější u muže, jenž si horko těžko vybudoval svou genderovou identitu a který musí neustále čelit možnosti její kontaminace ženským prvkem. Čím méně je tento integrován do výsledné sebepředstavy, čím více jde o to buď být mužný anebo zženštilý, tím větší je ono nebezpečí. Zde leží tudíž hlubší kořen mužského úsilí si vše ženské podřídit až znehybnit, jak to v extrémní podobě popisuje Petr Weis u pachatelů násilných sexuálně podmíněných trestných činů či vražd. Na nedávné konferenci o perverzních poruchách osobnosti poukázal prof. Mentzos z Frankfurtského Freudova institutu taktéž na fakt, že se stávají obětmi ty ženy, které něčím aktivují tuto citlivou strunu u pachatele, který se ji snaží za každou cenu umlčet. Tedy opět strach z pohlcení neintegrovanou ženskostí a všeho, co s ní souvisí, např. citovostí, těsným a intenzivním vztahem, či s tím spjatými očekáváními po uzavření manželského svazku. Strach ze selhání v intimní situaci je tudíž proto tak masivní, poněvadž může vést ke krizi vlastní identity.

Těchto slabin instinktivně využívá mnoho žen jak v boji o moc ve vztahu, tak i při jeho udržování. Na jedné straně své muže opečovávají, mateřsky k sobě poutají a zároveň mu i poskytují tu méně, tu více uznání a svobody, za což je muž vděčný. Využívají, že má potíže zacházet s emocemi a manipulují jej jednou citovými výlevy a podruhé opět slzami. Koketování znamená poskytnout muži střídavě pocit atraktivity a rytířskosti a hned poté jej „kastrovat“ nevšímavostí, či dokonce vyvoláním žárlivosti na jeho soka.

Zde se dostáváme opět k tématu moci ve vztahu, která vždy hraje - často i zásadní - roli. Každý je zvyklý se určitým způsobem prosazovat a realizovat své představy o spoluzítí, které se nikdy přesně nekryjí s intencemi partnera. Ovlivňování se děje několika základními způsoby, z nichž nejznámější je princip cukru a biče, lichocení a odmítání, pozitivního posilování a negativních sankcí.

To je nejpůsobivější, dotkne-li se to nejcitlivějších míst, čímž je u mužů, jak výše uvedeno, jejich pohlavní identita. Ta je u žen, následkem jejich genderové podobnosti a spřízněnosti s matkou méně problematická. Složitější je to s rozvíjejícím se vztahem dcery k matce i s pozdější afinitou ji opustit a dát přednost lásce k otci. Pro nedostatek času pouze podotknu, že se zde muž setkává s citlivým místem u ženy a může její silnou potřebu po vztahu buď uspokojovat či frustrovat, tj. vykonávat tím moc. Moudrý muž ženě naslouchá, avšak nenechá se jí zviklat. Moudrá žena se nesnaží svého muže kontrolovat či ho dostat pod pantofel a raději naváže na jeho obvykle jednoznačně silný vztah k matce, poskytuje mu svobodu a uznání. Samozřejmě je třeba dbát na to, aby tyto zralé postoje nebyly partnerem zneužívány.

Posluchač se asi nyní právem ptá, jak se k těmto moudrostem dobrat, co je předpokladem takových postojů.

Vyjděme opět z toho, že člověk chce mít to, co nemá, nebo být tím, jímž není. Takzvané konkretistické řešení záleží v tom, že si to chce vzít ze svého okolí ve formě ovládnání, či mnohdy i destruktivním disponováním. Vlastně se jedná o náhražku skutečného řešení, jež je složitější a namáhavější, totiž to chybějící v sobě vytvořit. Oproti již zmíněnému spojení v láskyplném vztahu se zde nejedná o interpersonální, nýbrž o intrapsychické řešení. Aby však mohl muž přijmout a rozvinout jeho ženskou, citově-vztahovou složku, a žena mužský individualismus a racionalitu, je zapotřebí vybudovat vlastní genderovou identitu a zdravě narcisticky ji obsadit patřičnou hrdostí a radostí. Jedná se zde o zásadnější zákonitost, a to, že zpochybnění dosavadního sebepojetí a jeho rekonstrukce jsou možné jen za účasti dostatečně stabilního „já“. Teprve poté je možná integrace oné druhé potlačované či prostě nežité stránky osobnosti bez nebezpečí dekompenzace, difusivity až ztráty sama sebe. Podaří-li se to, pak padne důvod k závisti, k tomu, druhého vlastnit, pak je možno se z jeho jinakosti i těšit.

PONĚŠICKÝ, Jan. Genderová závist a identita.

In HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 3 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.